

Кузнецова Г.П.,

*кандидат педагогічних наук, доцент, перший проректор;
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка, м. Глухів
prorektor15@gmail.com*

ДЕРЖАВНА МОВА ЯК ЗАСІБ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОВЦЯ З УКРАЇНСЬКИМ НАРОДОМ

В статті проаналізовані роль і місце державного українського мови як засобу збереження ідентичності української національності, зміцнення державного єдності України. Здійснено огляд історичних процесів, які мали вплив на розвиток і становлення української мови як державної; законодавчих, наукових, художньо-журналістичних матеріалів, де українська мова задекларована державною мовою України, основою єдності українського народу.

Ключові слова: українська мова, українська державна мова, мовна консолідація української нації.

The article deals with role and place of the state language as a means of preserving the Ukrainian nation identity and consolidation Ukraine state unity. The present study considers the historical processes that had an influence on forming and development of the Ukrainian language as state one, and also legislative, scientific, writing and journalistic materials that declare the Ukrainian language as state language in Ukraine and the basis of the Ukrainian people unity.

Key words: Ukrainian language, Ukrainian language as state language, language consolidation of the Ukrainian nation.

Сучасні виклики суспільного життя суверенної та поліетнічної України актуалізують національно-консолідаційну функцію державної мови. Саме вона, на наше переконання, покликана врегулювати міжмовну дискусійність на теренах держави, що є причиною політичних зіткнень та псевдонаукових спекуляцій.

Варто зазначити, що масове сприйняття державної мови як системи правил почасти нівелювало її поліфункційність – обслуговування національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору, збереження ідентичності української нації, зміцнення державної єдності України.

Сьогодні надзвичайну вагу мають слова Івана Огієнка: «На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь рідної мови, як свою власну, більше того – як честь своєї нації» [1]. Адже державна мова є націотвірним чинником, своєрідним генетичним кодом народу, що зберігає його історію, звичаї, традиції, культурні надбання.

Вона – форма буття людини й суспільства, засіб ідентифікації мовця з українським народом, основа формування національної свідомості та

солідарності. А отже, саме державна мова покликана зберегти соборність країни та мир на її землі.

На чатах означених проблем постійно перебували й перебувають науковці, політичні, культурні діячі, письменники, учителі, усі – хто не байдужий до становлення й розвитку української мови як державної, до її міцного ствердження на теренах України.

Роль української інтелігенції в поступі українського слова простежуємо в працях С. Гірняк, М. Жулинського, М. Лисюка, І. Лисяка-Рудницького, Ю. Курносова та інших.

Вивчення діалектної мови й мови в цілому в діахронії й синхронії, створення національних фоно-текстофондів як основи державної української літературної мови в епіцентрі уваги таких лінгвістів, як Г. Гримашевич, П. Гриценко, Г. Кобирина, Д. Марєєв, В. Мойсієнко, Л. Рябець та інших.

На визначальності мовної свідомості в системі становлення української мови та ідентифікації мовця з українським народом акцентовано увагу в наукових доробках Б. Ажнюка, П. Селігея, О. Ткаченка, І. Фаріон, Г. Яворської та інших.

Проблеми мовної політики в Україні, забезпечення функціонування української мови як державної в різних сферах суспільної діяльності розкрито в наукових публікаціях Б. Ажнюка, Н. Дзеньджюри, Л. Масенко, Т. Марусика, М. Мозера, Н. Кісс та інших.

За останні десятиліття українська лінгводидактика (Бакум З., Голуб Н., Горошкіна О., Караман С., Климова К., Кучерук О., Омельчук С., Пентилюк М. та ін.) збагатилася працями, що розкривають сутність формування предметної українськомовної компетентності здобувачів освіти, що «визначає усвідомлення мови як державотворчого чинника, як засобу ідентифікації мовця з народом, нацією, як засобу фіксування й передавання інформації, культурного спадку, засобу вираження й передавання своїх емоцій, почуттів, переживань» [2, с. 4].

Мета нашої розвідки – актуалізувати увагу суспільства до мовної ситуації в Україні, оглядово окреслити процеси поступу української літературної мови як державної, довести, що вона є основним засобом ідентифікації мовця з українським народом, відтак її комунікативні потужності необхідно зміцнювати повсякчас.

Питання генези української мови як державної, основи єднання нації сягають праць П. Куліша. Зокрема акцентною є його стаття-відгук-реакція на Емський акт 1876 року під назвою «Зазивний лист до української інтелігенції» (1882 р.), у якій автор закликає «До гурту рятувати святе наслідде – слово!» [3, с. 410], через мову відстоювати духовну суверенність народу.

Активним суб'єктом поступу українського народу постає українська мова в наукових доробках М. Костомарова, М. Грушевського, які намагалися пояснити, яким чином в умовах шалених заборон та утисків українці не лише зберегли власну мовно-національну ідентичність, а й довели, що українська нація має повне право на самобутню історію, яка має виписуватися українською мовою.

20-30-ті роки ХХ ст., які Ю. Смолич назвав «важливою порою великого початку, що закладає підвалини для дальшого поступування і розвитку» української літературної мови, стали періодом вибудови української мови як науки з її правилами, нормами, термінною системою, структурою, методами вивчення, викладання, а відтак і розвитку. Проблема нормативності розглядалася на засадах формування теорії української мови, наукового її дослідження, розроблялися основні підвалини правописів 1919 р., 1921 р., 1929 р., у яких лінгвісти намагалися відобразити історичні процеси становлення української мови, викристалізували норми української літературної мови, які, на прикрість, були зруйновані правописом 1933 року.

Особливу вагу, на нашу думку, щодо генези української мови у 20-х роках ХХ століття мали праці М. Гладкого, А. Кримського, О. Курило, І. Огієнка, О. Синявського, В. Сімовича, М. Сулими та інших. Прийняття в 1929 році на державному рівні Українського правопису відобразило такі ознаки літературної мови, як писемний характер, територіальну об'єднаність, унормованість, взаємодію з діалектами, художньою літературою. Виформування такої мови за писемною ознакою спрямовувалося здебільшого на публіцистику, офіційно-ділове спілкування, освітню, наукову діяльність, що простежуємо й сьогодні – це галузі, які послуговуються літературно унормованою мовою. Тут спрацьовує й інтегративна ознака за територіальною функціональністю. Проте усний різновид мови як у часи українізації, так і нині не повною мірою зреалізує об'єднувальну константу української літературної мови.

Варто зазначити, що значущим для становлення й поступу української унормованої мови був популярний начерк М. Сулими «З історії української мови» (1927), у якому автор намагався порівняти особливості українських діалектних груп, підгруп (наріч, піднаріч) та обґрунтувати, чому українська літературна мова розвинулася з наддніпрянських народних говірок, зазначити основні причини складного розвитку української літературної мови; переконати спільноту в тому, що «без школи літературна мова не може стати надговірковою..., без змоги потрапити до книги й газети та поширитися з ними вкупі серед широких мас, літературна мова не зможе стати всенародною» [4, с. 18]. Слушними й нині є слова науковця про ставлення суспільства до української мови як державної, про наміри опанування її: «Не в тім сила, що українська мова недавно вийшла на широкі й вільні шляхи культури, як державна мова. Сила бо та в тім, що української мови і її скарбів не знають широкі освічені кола самих українців. В тім трагедія (скоро минеться!), що український інтелігент звик думати російською..., а то й просто якимсь покрученим жаргоном» [4, с. 20].

М. Сулима, здійснивши порівняльний аналіз діалектної основи мови, індивідуального стилю письменників (І. Котляревський, Л. Боровиковський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, Л. Глібов, Є. Гребінка, М. Старицький, М. Кропивницький, І. Тобілевич, Панас Мирний, Б. Грінченко, В. Самійленко, П. Грабовський, М. Вороний, В. Винниченко, А. Тесленко, Олександр Олесь, М. Хвильовий та інші), як ніхто інший усвідомлював державотворчу й культуроносну функції української літературної мови, а отже – важливість її

унормування на всіх рівнях, тому намагався окреслити основні критерії мовної норми, зауваживши: «Нормувати мову конче треба на всіх її ділянках, адже без літературної норми бувають-бо лише не дуже розвинені мови» [5, с. 15].

Послужними для нинішнього українця-мовлянина будуть праці Василя Сімовича «Практична граматики української мови» (1918), «Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921), у яких автор заклав основи розуміння того, що мова, її граматики мають функціонувати за відповідними законами: «...граматика практична має собі за завдання в найкоротшому часі зазнайти читачів з найважливішими законами української мови та прикласти ті закони до життя, себто використовувати ті закони в мові (мовленні – *уточнення наше*) та на письмі» [6, с. 6]. Текст обох «Грамастик» В. Сімовича – це історичний сегмент розвитку, розквіту, експериментування й поступового становлення української мови, процесів унормування її системи та структури з оперттям на народну мову; окрім цього, це потужний зразок «живої мови», носій навчально-наукової інформації, усвідомлене опанування якої – запорука єднання українського народу.

Історія засвідчує низку жорстоких і підступних утисків щодо української державності загалом та її державної мови передусім. Щонайменше 174 рази українська мова ставала об'єктом заборон. Нетривке відродження в часи українізації щоразу втинала владна гільйотина колонізаторів та окупантів. Імперська політика пропагувала її функційну меншовартість, неминучу приреченість на забуття. У пострадянському задзеркаллі українська державна мова була «автоматизован[ою] й номіналізован[ою] мов[ою] влади <...>, запрограмован[ою] мов[ою], в якій нейтралізовано можливість неконтрольованої комунікації. А відтак, це мова, з якої витіснився сенс, мова, яка перестала бути живим організмом» [7, с. 312].

Наслідком таких процесів могло стати культурне й національне каліцтво суспільства, адже, за пророчими словами І. Франка, відокремленість від державної мови зумовлює фатальний вплив на весь психічний лад зденаціоналізованих діячів. Паче того, знання кількох іноземних мов та вправне володіння ними ніколи не замінить послуговування державною мовою. У цьому ми переконалися у 2016 році, коли його оголосили роком англійської мови, спонукали укладати перелік заходів із просування іноземної, звітувати за їх виконання, а згодом – викладати дисципліни у вишах англійською, й освітні компоненти, які спрямовані на вивчення української також, публікувати англійською наукові статті. Такий підхід мимовільно загальмовує «працездатність» української мови в науковій сфері її функціонування й відтворює в пам'яті слова М. Грушевського: «Поки мова не здобуде місця у вищій школі, поки вона не служить органом викладання в університетських та інших навчальних закладах, поки вона не стане знаряддям наукової праці у викладанні, доти суспільство, народність, що розмовляє цією мовою, почуватиме себе на становищі нижчої, культурно неповноцінної нації... Академічна, університетська наука цією мовою засвідчує культурну повноцінність народності... » [8, с. 175-176].

Здавалося, усі проблеми функціонування української мови як державної мали б розв'язатися після проголошення незалежності. Адже ст. 10 Конституції України задекларувала українську державною мовою в Україні. Незважаючи на це, представники глобалістської ідеології активно лобюють утвердження кількох державних мов на теренах України. Це породжує конфронтацію в суспільстві: спротив небайдужої інтелігенції та інертне мовчання панівної верхівки. Проблема збереження конституційного права української мови набирає загальнодержавної ваги.

Кроком до її розв'язання став Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року за №2704-VIII, окремі норми якого набули чинності 16 січня 2021. Його зміст спрямовано на утвердження державної мови в усіх сферах життя українського суспільства. Такий поступ влади вважаємо закономірним та слушним, адже саме державна мова є паспортом народу, його пам'яттю і голосом, універсальним феноменом національного самовираження та самопізнання. Переконані, з утвердженням і дієвістю цього Закону Україна стає на шлях відродження власної державності, викристалізовує ідею єдності мови з кожним громадянином.

Ще одним засобом зміцнення української державності можна вважати упровадження нового Українського правопису, схваленого Кабінетом Міністрів України (постанова № 437 від 22 травня 2019 р.), спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) і Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.), затверджений Українською національною комісією з питань правопису (протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.). Кодифіковане видання тлумачить мову як «запорок[у] тривкої ідентичності нації, основ[у] її етнокультурної цілісності» [9, с. 5].

Правописна система покликана утвердити державну мову в різних сферах суспільного життя через формування впевненості у власній мовно-мовленнєвій компетентності в носіїв української мови в повсякденному комунікуванні.

Водночас у сучасних умовах державного відродження не варто забувати про багатовікову асиміляційну політику, інтерферентний вплив мов-сусідів, про неоднозначну українськомовну стійкість у суспільстві, про мовний нігілізм окремих верств населення, породжений багатовіковим колоніальним буттям України.

Оберігати екологію духовності національно понівеченого українського суспільства задля утвердження української державності покликаний передусім Учитель української словесності – носій взірцевого мовлення в рідномовному форматі спілкування

«Викладання мови, – наголошував ще в середині ХХ ст. педагог Василь Сухомлинський, – це майстерність творення людської душі, бо воно є найніжнішим, найтоншим дотикненням до серця дитини. Викладання мови – це людинознавство, бо в слові поєднуються думка, почуття, ставлення до навколишнього світу. Викладання мови — це й суспільствознавство, бо в слові

закарбовані століття життя й боротьби народу, його мужність і слава, надії і сподівання» [10, с. 1].

Саме тому «вчитель української мови і літератури на засадах грамотності, національно-мовної свідомості, лінгвістичного мислення, комунікативної компетентності, інноваційних технологій навчання, знань національної культури покликаний у процесі професійної діяльності творити концепцію розвитку й ствердження української мови, проектувати траєкторію мовної поведінки й мовного життя творчої особистості учня, а відтак – і майбутнього України» [11, с. 6].

Сьогодні нашої держави, попри економічні й соціальні негаразди, усе ж дає шанс на утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя. Звернімося до слів Ліни Костенко, що набувають сьогодні особливо актуального звучання:

*І не знецінюйте коштовне,
Не загубіться у юрбі.
Не промінійте неповторне
На сто ерзаців у собі!*

«Коштовним» у рядках заклику для нас є саме державна мова, що має здатність ідентифікувати мовця з українським народом.

Укотре наголошуємо, що державна мова покликана об'єднувати, а не диференціювати суспільство; вибудовувати конструктивний діалог міжкультурного комунікування, а не розпалювати вогнище національної ворожнечі; дати змогу кожному українцеві відстояти власну індивідуальність як носія національної культури, а не інтегрувати мовців у примарну узагальнену й стандартизовану множинність.

Отже, на часі спільними зусиллями моделювати національну стратегію сталого розвитку України. Відроджувати і примножувати функціонування державної української мови як системотвірного складника української громадянської нації, прагнути до інтенсифікації державотворчих і консолідаційних функцій української мови задля єднання українського суспільства. Кожен із нас має пам'ятати слова Івана Огієнка: «Якщо урядник ... у своїм приватнім житті не виконує всіх рідномовних обов'язків свого народу, то він дошкульно зраджує свою націю ...».

ЛІТЕРАТУРА

1. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Фенікс, 1995. 46 с.
2. Голуб Н. До проблеми предметної компетентності з української мови в закладах загальної середньої освіти. Українська мова і література в школі. 2018. №1. С. 2-5.
3. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. Т.1. Київ, 1998. С. 400-412.
4. Сулима М. З історії української мови. Популярний начерк. Харків: Кооперативне РУХ видавництво, 1927. 30 с.
5. Сулима М. Дещо про нормативно-мовну справу (Вимова, наголос, синтаксис). *Радянська освіта*, 1928. № 5, С. 15–19.

6. Сімович В. Практична грамати́ка української мови. Радштат. Видання товариства «Український рух», 1918. 370 с.
7. Пахльовська О. Мова влади і влада мови в пострадянському Задзеркаллі. *Той, хто відродив Могилянку: зб. до 60-ліття В'ячеслава Брюховецького*. Київ: КМ Академія, 2007. С. 312–333.
8. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос: статьи и заметки. СПб., 1907. 294 с.
9. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2020. 392 с.
10. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1968. № 12. С. 1–12.
11. Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів засобами інформаційно-комунікаційних технологій: монографія /за ред. М. С. Вашуленка. Суми: Вінніченко М. Д., 2017. 410 с.